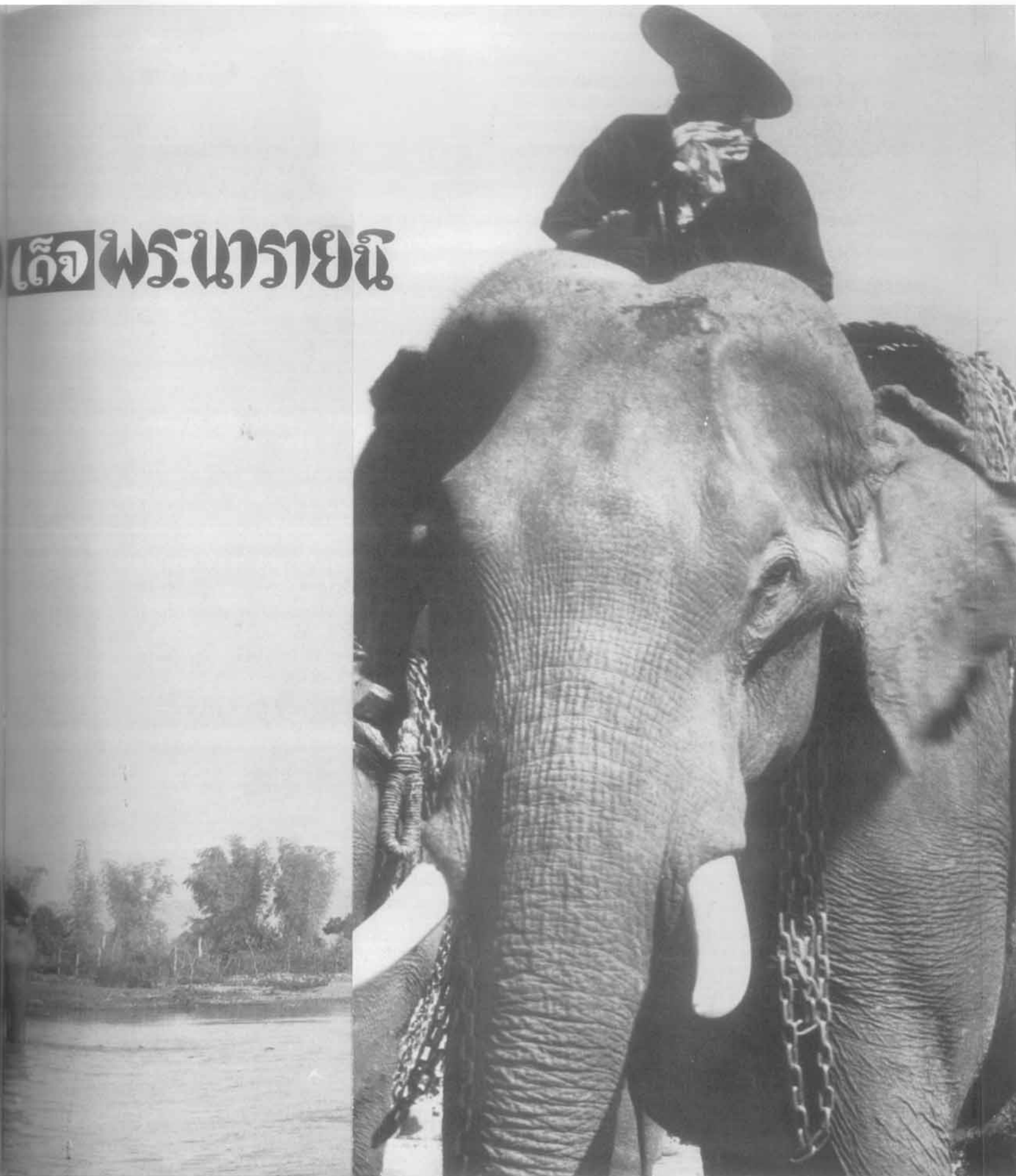

ตำราอุบาย ด้วยช้าง ครึ่งแผ่นดิน

เราท่านย่อมทราบกันอยู่ทั่วว่า ช้างเป็นสัตว์พาหนะสำคัญยิ่งของหลายประเทศในโบราณสมัย ผู้เขียนกล่าวเช่นนี้ ก็เพราะหวังว่าท่านย่อมได้ทราบจากพระราชพิธีสมโภชช้างเผือกอันมีมาในบ้านเมืองเราแต่โบราณจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชพิธีนี้สำคัญเสมอกับพระราชพิธีสมโภชพระมหาเศวตฉัตร ซึ่งพราหมณ์ชั้นฉันทที่สุดคือสังเวชและกล่อมช้าง ช้างตัวใดที่เข้าพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางเป็นช้างพระที่นั่ง ก็ย่อมได้รัยทินนามเป็นพระเป็นพระยา ช้างทรงของ พระนเรศวร มหาราชที่ สู้ยุทธ ภูมิ กับ พระมหาอุปราช แห่งกรุงหงสาวดี ช้างพระที่นั่งเชือกนั้นทรงนามเจ้าพระยาไชยานุภาพ

เจ้าพระนารายณ์

ครั้นเมื่อพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงชัย ประหารพระมหาอุปราชข้าศึกสิ้น พระชนม์ชีพ กองทัพข้าศึกจำนนแก่กองทัพไทย เจ้าพระยาไชยานุภาพก็ได้นำใหม่ว่าเจ้าพระยาปราบหงสา

เพราะข้างเป็นกำลังสำคัญทั้งในยามออกศึก และยามสงบก็เป็นราชพาหนะอันสง่าผ่าเผยของผู้ทรงบุญญาภินิหารคือเจ้าแผ่นดิน ศาสตร์อันเกี่ยวข้องกับข้างจึงเกิดมีขึ้น เช่นตำราราชลักษณะ ตำราฝึกสอนช้างและตำราขี่ช้างเป็นต้น และเพราะข้างทรงคุณค่าอย่างยิ่งยุคในโบราณสมัย ตำราอันเกี่ยวกับข้างบางประเภทจึงหวงกัน รักษาเป็นความลับ พิจารณาถูกต้องเสมอกับความลับของนิวเคลียร์หรือปรมาณูในสมัยนี้

“ตำราขี่ช้าง” เป็นหนึ่งในตำราทั้งหลายที่สงวนเป็นความลับ ข้อที่เป็น “ลับ” เป็นแรงศรัทธาให้อยากเบ็ดเตล็ด เพราะฉะนั้นผู้เขียนจะเบ็ดเตล็ด “ตำราขี่ช้างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์” อันมีอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ จากต้นฉบับที่ตีพิมพ์แจกในการกฐินพระราชทาน พระเจ้าพี่ยาเธอ (ในรัชกาลที่ ๖) กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ แต่เพราะตำราในโบราณท่านถือว่าเป็นศาตร์สำคัญประเภทหนึ่ง ด้อยค่าและความเรียงของท่านย่อมยากที่คนรุ่นเราสมัยนี้จะเข้าใจได้ดั่งแท้ ผู้เขียนจึงจะเก็บแต่เนื้อความในตำรามาแล้วให้เป็น ความเรียง และ คำของสมัยนี้ แต่บางส่วนจะคงคำและประโยคของท่านไว้ เริ่มต้นด้วย —

สิทธิการิชะ : จะเรียนขี่ช้างให้รู้จักกลจะนุ่งผ้า ๔ ชั้น ๗ ชั้น ๕ ชั้น ๓ ชั้น แลกลจะเกี้ยวผ้า ผูกชนก สอดชนก จะนึ่ง ถือขอ ถังนี้แล้วจึงเรียนกลใช้ศาตรา จะพัน เป็นต้น

อนึ่ง กลขี่ช้างนั้น ช้างที่ฝึกฝนดีแล้วย่อมใช้วิธีหนึ่ง ช้างที่ยังมีได้ฝึกฝนเลยเป็นอีกวิธีหนึ่ง นอกจากนี้แล้วยังมีวิธีขี่ช้างเพื่อโคอีกเล่า เช่น ขี่ช้างล่อ ช้างนำมันไล่คนและช้างบำรุงา เป็นต้น

ลักษณะนุ่งผ้า

เพราะเครื่องแบบขี่ช้างไม่ใช่กางเกง แต่เป็นผ้าถุงโจงกระเบน ท่านจึงบัญญัติว่า กลนุ่งผ้าขี่ช้างจะนุ่งแบบที่ให้ออกว่า ๔ ชั้น ๗ ชั้น ๕ ชั้น และ ๓ ชั้นนั้น พันวิธีที่จะบอกไว้เป็นข้อหนึ่งข้อใด เพราะถึงจะบอกไว้ก็จะไม่เข้าใจว่า—นุ่งบัวกลม—บัวห่อ—บัวจีบ และเกลไล เป็นอย่างไรจำต้องนุ่งให้ดู—ดูแบบและวิธีนุ่ง ซึ่งจะรักษารูปแบบไว้ใน ๔ แบบนั้นก็ตามแต่ใจ

การผูกชนก

เมื่อผูกถึงชนก เราก็คงจะนึกไปถึงอาวุธชนิดหนึ่ง เป็นเหล็กปลายแหลมมีเงี่ยง ค้ำยาวราว ๓—๔ คอก มีเชือกผูกค้ำสำหรับพัน (ส่วนมากเพื่อจับและฆ่าจะเข้) พันไปแล้วก็สาวเชือกที่ผูกติดตามเข้ามา แต่ชนกขี่ช้างไม่เป็นอาวุธ เป็นเชือกเส้นแบนผูกที่คอช้าง ปลายห้อยลงพอเหมาะกับต้นคู้ สำหรับ (คู้) สอดหัวแม่ตีนเข้าที่ห่วงปลายชนก (เชือก) นั้น เป็นเครื่องช่วยให้คนขี่นั่งมั่นอยู่กับคอช้าง อธิบายมาดังนี้ เราท่านก็น่าจะเข้าใจว่าไกลคนที่ผูกกับม้าใช้ประโยชน์อันใด ชนกขี่ช้างก็ฉนั้น ต่างกันก็แต่ชื่อ

วิธีผูกชนก ท่านให้ดูก่อนว่าช้างนั้นมีบรรทกหลังหนักเบาประการไร แล้วจึงผูกหนักตามหนัก เบาตามเบา โดยทั่วไปให้ผูกไว้ท้องตะพานให้ดูก่อนน้อย (ซึ่งเราท่านในสมัยนี้ก็ไม่เข้าใจเลย เพราะไม่เคยเห็น) ผูกคั้งนั้นแล้ว เอาพรม (ปลายเชือก) สอดหุกระวิน (เราเรียกว่ากระวิน เป็นเครื่องขี่ แต่หารู้ไม่ว่ารูปร่างเป็นอย่างไร) ข้างบนไว้ ๒ หรือ ๓ ถ้า (ถ้า = มาตราความยาว สั้นกว่าคอก) ผูกชั้นแรกอย่าให้แน่นนัก ต่อเมื่อรัดหนึ่งข้างซึ่งผูกตะพานทับซ้อนอยู่นั้นให้เรียบแล้วจึงกระสัน (รัด) ให้คั้ง ผูกให้แน่น เป็นอันจบการผูกเครื่องขี่ช้างเพื่อขี่

ไครน่องอย่างไร

บัดนี้ จะบรรยาย ถึงที่ที่คนขี่หลัง ช้าง ฟังนึ่งจะเลือกนึ่งเอาตามสะดวกและใจชอบไม่ได้ หมอช้างจะนึ่งที่ที่เจ้าแผ่นดินประทับไม่ได้ เมื่อ

ขึ้นนึ่งแล้ว ท่านอุปมาว่าให้นึ่งเหมือนทวารกวนสนนึ่ง ตั้งคว่ำให้ตรง ตามวิธีที่ท่านสอนนี้ก็เหมือนทวารม้า ซึ่งตั้งคว่ำตรงให้ถอยไหล่ฝั่ง

จะลืมนอกไปเสียแล้วว่า ที่นึ่งหมอยอยู่นอกคอกไป ท่านระบุว่าเป็นที่นึ่งสะ (ซึ่งไม่ทราบว่าจะไร) ถัดไปอีกเป็นที่ประทับของเจ้าแผ่นดิน ส่วนตรงกลาง (มองภาพไม่เห็นว่าเป็นใคร) เป็นที่นึ่งตะเบงพวน

ถ้าจะตะเบง พวน ให้เอาปลายมีเขยนั้นให้ ถึงคอช้างเอา ชายพกพับพรมชนกกล ถ้าจะนึ่งที่นึ่งสะ ให้เอากลางมีเขยให้ถึงคอช้าง ให้ชายพกพับพรมชนกเข้าไปนึ่งหนึ่ง ถ้าจะนึ่งที่นึ่งตะเบงพวน ให้เอากลางมีเขยให้ถึงคอช้าง ให้ชายพกพับพรมชนกข้างใน ให้เอียงคว่ำเข้าหาก้ามขอ ให้เข้าข้างซ้ายติดคอช้าง เข้าข้างขวาให้ห่างคอช้างออกไป ถือขออย่างลูกหลวง ที่พรรณนามานี้ชื่อว่านึ่งตะเบงพวนแล

ถ้าจะนึ่งที่นึ่งหมอ นึ่งให้ตั้งคว่ำออกมา นึ่งสะให้ยักคว่ำนึ่งตรงสะน้อย นึ่งที่เจ้าแผ่นดินนั้น ให้นึ่งตรงขึ้นมาทีเดียว การนึ่งก็บรรยายมานี้ให้ฟังค้ำหนักหรือเบา ถ้าข้างหนักนึ่งให้ถึงจิ้งคี่ ข้างเบาให้พ้นคอสมควรถึงคี่ กลนึ่งข้างมีค้ำกล่าวมานี้แล

การถือขอ

บัดนี้ จะว่าด้วยวิธีถือขออันมีลักษณะ ๓ อย่าง อย่างหมอ อย่างลูกหลวง และอย่างหลวง

ขอ—คือเครื่องมือ บังคับช้างให้ทำตาม ต้องการ ของคนขี่เหมือนกับเชือกเป็นเครื่องมือกระตุ้นมาให้ทำตามสั่ง เมื่อผู้ถือเป็นเพียงหมอ หรือทำหน้าทีนั้น จับให้มือซ้ายพับพรมชนกออกไปสองนิ้ว นิ้วชี้มือซ้ายจับกับคันทัวแม่มือขวา ถืออย่างลูกหลวง ให้มือซ้ายเสมอพค้ำนึ่ง หัวแม่มือซ้ายจับกับคันทัวแม่มือขวา ไม้คอกมือซ้ายเสมอกว้างค้ำสักฝ่ามือหนึ่ง ถืออย่างหลวง มีชื่อว่ากาจับหลัก มือซ้ายอยู่เสมอกพค้ำ หัวแม่มือซ้ายจับกับคันทัวแม่มือขวา ยกมือซ้ายแล้วขาจับค้ำขอ รายนวออกไปคูกกาจับหลักจะฉนั้นแล

วิธีรับาญ

ท่านฟังทราบว่า วิธีขี่ช้างค้ำกล่าวมาแล้ว เป็นกลของช้างออกศึก ไม่ใช่ขี่ตามปกติ เมื่อแจกแจงวิธีฟังปฏิบัติเป็นลำดับแล้ว ก็มาถึงวิธีถือนวกับข้าศึก ก็คือการทำศึกช้าง (ยุทธหัตถี) ดังสมเด็จพระนเรศวรมหาราชสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็น ราชธานี กับ พระมหาอุปราชแห่งกรุงหงสาวดี นั้นคนชั้นหลังย่อมทราบจากพงศาวดารและวรรณคดี (ลิลิตตะเลงพ่าย) ว่าเป็นกลอันละเอียด หมอ (คือควาน) ข้าง เป็นคนสำคัญเท่าๆกับแม่ทัพคือพระมหาหฤทัยที่ประทับอยู่บนคอช้าง หมอต้องพยายามใส่ข้างทรงจนได้อู่ในช่วงจังหวะที่องค์แม่ทัพจะรับาญ (รบ) หรือทำร้ายแม่ทัพข้าศึกด้วยพระแสงของ้าว ในคราวยุทธหัตถีที่ดอนเจดีย์ และฝ่ายพระมหาวิบุรุษไทย คือพระนเรศวรฯ ทรงสามารถเอาชัยแก่อริราชศัตรูได้ พระมหาอุปราชเสียดพระชนม์ก็เพราะฝ่ายไทย ทั้งข้าง (เจ้าพระยาไชยานุภาพ) หมอช้างและองค์แม่ทัพมีปรีชาเชี่ยวชาญสมส่วนกันหมด

ในตำราที่ผู้เขียนเล่ามาส่วนนี้ท่านว่า กลจะพันมี ๓ อย่าง ชื่อนางกราย, เบ็ดหมวกและแม่ม้าฝืน นึ่งแรกเมื่อยกขอขึ้นแล้วก็กรายออกไป คู้เชิงข้าศึกเห็นได้ที่เหมาะสมจึงพันลงเรียกว่านางกราย วิธีที่สองจึงขอขึ้นพร้อมกบค้ำที่กรายออกไป เห็นจังหวะเหมาะแล้วจึงพันลง เรียกว่าเบ็ดหมวก แม่ม้าฝืนนั้นเมื่อขอขึ้นแล้วพันเลย

ที่ท่านว่ามาทั้งนี้, ผู้เขียนนึกเห็นภาพเพียงเลือนๆโดยที่เราเคยเห็นแต่ข้างที่ผูกเครื่องครบก็แต่ในพิพิธภัณฑ์สถาน และเชื่อว่าคนในวันกึ่งแควรัชกาลที่ ๔ ลงมาปัจจุบัน จะหาผู้เข้าใจเห็นภาพตามที่ท่านอธิบายไว้ยาก สันค้ำอธิบายทำพันด้วยขอแล้ว ท่านกล่าวถึง “ท่าเขยข้าง” ๑๐ ท่า ลักษณะ “ละ” และ “เฉาะ” อีกหลายท่า อันพันความเข้าใจของเรา จึงจะขอข้ามไปว่าด้วยวิธีขี่ช้างลงวิธี

ข้างไม่หัด

ท่านกล่าวว่า “กลจะขี่ช้างไม่หัดนั้น จะผูกเครื่องตัว จะผูกชนกก็อย่าดี จะผูกชนกก็อย่าให้ผูกจกระหรัน แลให้หนังที่ท่าทำม (ห้ามกระมังจ)

นั้น ให้ผู้ซึ่งรู้จักลักษณะข้างว่าจะเป็นที่ชาติกระษัตริย์ ฤๅเป็นชาติพราหมณ์ ฤๅเป็นชาติแพศ ฤๅเป็นชาติสุทฺถุประการใดก่อน” ถ้ารู้ดังนี้แล้วจะชี้จะฝัก สอนก็ง่ายเข้า การรู้นิสัยข้างเป็นสำคัญที่สุดในการชี้แผลฝักสอน

ชี้ข้างคากลางแปลง

ให้ผู้ซึ่งเอาข้างคำออกมาตะพึดที่กลางแปลง ชีบบังคับวงวนจากซ้าย ไปขวาหลายรอบ พอเหนื่อยสักหน่อยแล้วจึงถอยออกไปยืนอยู่กับข้างยืน ค่าย ครั้นเบ็ดไขลงข้างค่ายถึงกลางแปลงแล้ว ให้ผู้ชี้พิเคราะห์ข้างเดือน ที่ก่อนเข้าไว้ทั้งไขลงในค่ายนั้น ทวีโคกิริยาท่าทางก็มุ่งหมายเข้าคล้องตัว นั้น ถวายบังคมแล้วก็ออกไป (คำถามอธิบายนักชวนให้เข้าใจว่านี่คือการ จับข้างซึ่งเคยกระทำที่พระนครศรีอยุธยาในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นแล)

“กลจะชี้ข้างน้ำมันในวงภาค (ไม่ทราบว่าจะไร) นั้น ช้างเดือนก็มี น้ำมันหน้าหลัง ช้างคาก็มีน้ำมันหน้าหลัง แต่จะให้ข้างเดือนนั้นเด็กกว่าข้าง น้ำมันหน้าหลัง ให้ผู้ชี้ข้างค่านั่นนั่งผ้าสามชั้นเป็นพ (ไม่ทราบอีก) ไล่เลื้อยตาระกาถือขอคร่ำหน่วงพาน เลียนแหลมก็ห้ามมิให้คิด จะสอดขันทัก ให้สอดไกลจน ให้ผูกแต่เปล ให้ผู้ชี้ข้างชี้ข้างค่านั่นจะวิกัลลหรือตั้น หนัก หรือเบา ถ้าแล้วแล้วจะผูกเครื่องตัวและขริกทำลึงโต ก็ให้ตามใจข้าง ถ้าผิด น้ำใจข้าง ช้างก็จะกำเรือบ่วนปั่น จะเสียที่ข้างเดือน แลให้เอาข้างออกมา ขึ้นอยู่ในของข้างหนึ่ง แล้วลุลูกประจันถันกลอนไว้ให้มันคง ให้ข้างคำเห็น ตัวข้างเดือนเข้าไขของก่อน จะได้มีกิริยามุ่งหมาย (เชื่อง?) ครั้นระบายไขลง ออกไปได้แล้ว ช้างเดือนจะตามไขลงออกไปก็ ถ้ามีตามออกไป จะกันไขลง ไว้ก็ดี ให้นายท้ายข้างฝักพานข้างเดือนให้ไล่ไป ฯลฯ ฯลฯ”

ข้อความข้างบนนี้คัดจากที่ท่านว่าไว้ในตำรา ไม่มีคำของผู้อื่นเขียนเลย สักคำ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นว่า วิธีอันเกี่ยวกับข้างนั้นลึกซึ้งเกินความคึกคักของ คนรุ่นเรา แม้เพียงจะแปลความแปลคำของท่านเป็นความเรียงและภาษา บังจับนั้นก็แสนยาก ที่สำคัญก็คือผู้อ่านจะพลอยรำคาญเอาด้วย ผู้เขียนจึง จะลดความเลือกเอาแต่ลักษณะ หรือวิธีข้างในการต่าง ๆ มาเล่าโดยสังเขป

ชี้ข้างโลมัลล

กลชี้ข้างน้ำมันโลมัลลแพนนั้น ท่านให้:—เอาข้างออกตั้งสนามแล้ว รั้วไว้ให้สงบ ให้หมั้นระลึกลดพระพุทธรเจ้า ครั้นแล้วยกขอขึ้นเพียงหัว มือทั้งคู่จับค้ำขอประนมชูขึ้นเพียงหัว แล้วลกลงเพียงบ่า ไหว้ครุ แล้ว ลกลงถวายบังคม โดยมีมือทั้งคู่นั่งจับอยู่กับค้ำขอ ก้มหัวลง หมอกระ ทำคั้งนั้นแล้ว ความจริงกระทำทุกกัน การกระทำนี้เพื่อให้ฝั่งคนที่ดูแลเห็น สวยงาม ครั้นแล้วก็ถึงบตโลมัลล โดยที่ฝ่ายม้าจะเข้าล่อ ช้างก็ไล่ ผู้ชี้ม้า จะบังคับม้าเดินเหยาะเป็นเพลง มือ (ผู้ชี้ม้า) ถือแพนว่าเข้าล่อข้าง หมอ ความจบนอกข้างก็รำขอเป็นเพลงตามที่พักหัดชำนาญแล้ว เป็นที่เหยาะเหย ยกัน ช้างก็ไล่ ม้าก็ล่อและเดินหนี หลายกระบวนเพลง

ชี้ข้างไล่คน

กลชี้ข้างไล่คนนั้น พาข้างออกไปหยุดอยู่ข้างสุดแห่งสนาม ให้ คนชี้ข้างฟังระวัง อย่าเพื่อให้ข้างไล่คนล่อ (พาน) โดยที่ข้างยังไม่สงบ ถ้าคนชี้ข้างปล่อยให้ข้างไล่ทะเลวงคนล่อ โดยที่คนล่อล้อยยังมีทันจะตั้งตัว ผู้ชี้ข้างมีโทษถึงตาย

คนล่อล้อยข้างที่ท่านเรียกว่าคนพานนี้ ท่านสอนว่าให้คนพานเดินเข้า ไปล่อข้างแต่พอประมาณ ถ้ามีปะรำอยู่ขวาให้ก้าวเท้าขวาเข้าไป มือขวา ถือพึด ถ้าปะรำอยู่ซ้ายก็ให้มือซ้ายถือพึด รำพึดสามท่าแล้วคบบพึดล่อข้าง ช้างก็ไล่ ถ้าเห็นคนพานจะหนีมีทันก็ให้บังคับข้างให้หยุด ถ้าบังคับโดยคิ ช้างก็มิฟัง ให้อังซอ (สับ) คนพานที่ล่อข้างจะต้องหนีเข้าหาปะรำเสมอ กลชี้ข้างไล่คนมีหลายท่าก็จริง แต่กวนเวียนอยู่ในเชิงล่อของคนและเชิงไล่ ของข้างเท่านั้นเอง

ชี้ข้างบารุงา

เวาท่านที่เคยอ่านเคยยินเรื่องของข้าง คงจะได้ฟังเขาเล่าเรื่อง

“ข้างบารุงา” ว่าเป็นกีฬาอย่างหนึ่งที่ใช้ข้างเป็นผู้เล่น ท่านบรรยายกล ชีข้างบารุงาว่า ให้เอาข้าง (ตก) นามันทั้งหน้าหลังที่ต่างตัวก็มีฝั่งทั้งสอง ฝ่าย ให้ผู้ชี้และหมอกวางดูแลทั่ววงโอง หัว คอและข้อมือสวมพวง มาลัย หมอทั้งสองฝ่ายใส่เสื้อตาระกำ ให้กรมเรียกซ้ายแลขวา เอาเรียก ทศไปพานเสปองแต่คันไกลออกไปจนถึงหู ควบรอบข้อเท้าข้างละ ๕ วา (คือผูกตีนข้างที่จะชนกันนั้นไว้กับเสา) ให้อายุเพียงข้างคู่นั้นชนกัน พอถึงปลายงา ให้พาข้างฟัง (นางข้าง) สัก ๑๔—๑๕ เรียกไปยืนข้างหลัง เสปอง เมื่อจัดให้ข้างฟังยืนเรียงดีแล้ว ให้คนเหล่านั้นทั้งหมอล้อมควาย ช้างถวายบังคม ทำนองเดียวกับชี้ข้างโลมัลล แล้วก็ให้ข้างทั้งคู่นำรอกออก ชนกัน ช้างก็จะชนกันตั้งแต่ปลายงา จงรักขอย่าให้เชือกที่ผูกกันตั้งหรือ หย่อนเกินไป เพราะถ้าตั้งมาก งาข้างก็จะชนไม่ถึงกัน หย่อนมากก็จะเป็น อันตรายแก่ข้าง

การชี้ข้างบารุงานี้ ทั้งหมอล้อมและควายจะต้องฝึกต้องมั่นในกลบังคับกับ ฎีกิริยาข้าง บังคับข้างให้อยู่ตามประสงค์ พลากพลังไปแล้วก็ถึงตายทั้ง หมอล้อมและควาย ถ้าข้างชนชวักช้อนบ่อนกันแต่ปลายงา ก็เป็นอันว่าข้างได้ บารุงาสมวัตถุประสงค์แล้ว ให้ควายออกส่ายกระแวงสามท่าแล้วออกขอ ช้าง หมอล้อมออกขอใหญ่คือท่าว่า ซึ่งมีชื่อ โยนเล่นหน้า, โยนปักเกล้า, แบ่ง ผัดหน้า, งามอเจียก, กะเตียกพลากรำ, ลาล่าจะพุง ฝ่ายหนึ่งรำซ้ายอีก ฝ่ายขวารำขวา เสร็จการบารุงาแล้วให้กรมพระนครบาลตักน้ำรดแลสาขข้าง จักอ้อยแลหญ้าให้ข้างกิน เอาเข้าโรงแล

ชี้ข้างข้ามนา

เมื่อประสงค์จะให้ข้างว้ายข้ามน้ำ แต่ข้างไม่ยอมว้ายข้ามไซ้ ท่าน ให้แก้ไขด้วยกลเม็ด อุปมาเหมือนขึ้นคันไม้แรงคานา อันเคยใช้ไถไร่ชา การมาแล้ว ข้างมียอมว้ายข้ามน้ำท่าน จึงให้ย้ายไปล่องข้ามที่โน้น ฝึว่า แม้กระนั้นข้างก็มิยอมข้าม ท่านให้เอาขอก้านอง (สมนไพรชนิดหนึ่ง) หรือจิงจ้อ หรือสือกโทนหรือฝักบึงเลือกเอาขอกที่ชี้ข้ามพาก หาทมา กสามคำไปปลีเอามา เมื่อจะเด็ดกิ่งหรือขอกฝักให้ว่า “ครุบาธิยายเจ้าเหย ข้างมีข้ามน้ำ ข้างขอเชิญครุบาธิยายเจ้าไปช่วยให้ข้างข้ามน้ำไปจงง่ายเถิด” กลั้นใจเด็ดเอาขอกที่ชี้ข้ามพากนั้นมา อย่าเหยียดหลังแลซ้ายแลขวาเป็น อันขาด ให้ตั้งหน้าตรงไปที่ข้าง ถึงแล้วจึงเสกขอกที่เด็ดมานั้นว่า “โอม ณะราย นฤตา กะวิศยาภูมินาครังสะหะบดิ์ ณะระเวทดาจะคงคาจะสาคร อุกกภูตล ณะระวะระ เวะตาหะมุคตยา เทวาจะ สมุคหิมะวันตะยะ” จบแล้วกลั้นใจชี้ฝักนั้นกับฝ่ามือ เอาไปปลูที่คาข้างขวาสามที่แล้วขึ้นชี้ เมื่อข้างลงไปถึงน้ำแล้ว เอากายาที่เหยียดขึ้นทันทูหัว แล้ววางบนหัวข้าง ประนมมือว่า “โอมพทกัณตั้ง มาระยังยง กัณตั้งสวาหะ” เายขึ้นเทิน หัวอีกทีหนึ่งบอกแก่ครุว่า “ครุบาธิยาย ช่วยข้าพเจ้าด้วย” แล้วเอากายา นั้นชดไปทางหน้าข้าง แล้วขับข้างไปเถิด ข้างจะข้ามน้ำไปก็แล

อีกวิธีหนึ่ง ช้างเกียก (เกลียดหรือกลัว) น้ำ ท่านให้เขียนนญ ๓ คา ๓ แถว เขียนอักษรขอมลงในคานนั้นแต่เพียง ๗ คา เอาบีกคาข้าง เมื่อ จะเอาข้างลงน้ำ แล้วให้เอาเบี้ย ๓ เบี้ย หมาก ๓ คำ ข้าวสูก ๓ กระทง ไปปลีฝักครอบ เมื่อจะเด็ดฝักให้ว่าคงกล่าวมาแล้วในกรณีข้างไม่ว้ายน้ำ ข้าม และใช้ยานั้นกระทำเหมือนกันแล

ยังมีวิธีชี้ข้างอีกสองวิธี คือข้างเกียกไม้ เกียกโรง เกียกจะลง (เสา) เบญจภาค (เกียกแปลว่ากระไรโคกกล่าวไว้แล้ว) และวิธีชี้ข้างกำหราค เหลือลาม ซึ่งถ้าจะบรรยายให้หมดท่านคงเห็นว่าซ้ำซาก ผิดกันแต่ว่า สันคานข้างเป็นอย่างไร ช้างก็อะไร ฟังสังเกตได้แน่นอนทีเดียวแต่ว่า การใช้เวทมนต์และวิธีปลีเอาไปไม่มาเสกเพียงสามสี่ประโยค ซึ่งแม้ท่านไม่ ทราบก็ไม่ทำให้ความรู้อันวิธีชี้ข้างบกพ่วงออกไป ผู้เขียนจึงขอสมมุติว่าจบตำรา ขข้างครั้งแผ่นดินพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๔๔—๒๒๓๑) แต่เพียงนี้ □

— สถิตยี่ เสมานิล

ประจำกองบรรณาธิการชาวไทย